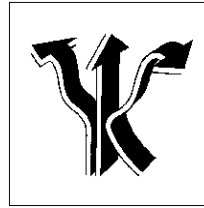

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

МАУП

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
З ДИСЦИПЛІНИ**

**«СОЦІОЛОГІЯ ПОСТМОДЕРНУ ТА НОВІТНІ
СОЦІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ»**

(для магістрів)

Київ 2018

Підготовлено кандидатом філософських наук, доцентом кафедри соціології та соціальної роботи *Ф. К. Бісенбаєвим*

Затверджено на засіданні кафедри соціології та соціальної роботи
(протокол № 8 від 07.03.18)

Схвалено Вченою радою Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук (протокол № 8 від 29.03.18)

Бісенбаєв Ф. К. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни «Соціологія постмодерну і новітні соціологічні теорії» (для магістрів). – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018 – 29 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, навчально-тематичний план, зміст самостійної роботи з дисципліни «Соціологія постмодерну і новітні соціологічні теорії», питання для самоконтролю, теми рефератів, а також список літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом
(МАУП), 2018
© ДП «Видавничий дім
«Персонал», 2018

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Позааудиторна самостійна робота студентів – це планована навчальна, навчально та науково-дослідна робота студентів, яка виконується у вільний час за завданнями, та за методичним керівництвом викладача має суто індивідуальний характер. Головна увага приділяється підготовці до семінарських занять, доопрацюванню лекційного матеріалу, та виконанню індивідуальних завдань.

Змістом самостійної роботи студентів є глибоке оволодіння фундаментальними знаннями, професійними вміннями та навичками діяльності за профілем, досвідом творчої, дослідницької діяльності.

Самостійна робота студентів сприяє розвитку самостійності, відповідальності та організованості, творчого підходу до вирішення проблем навчального та професійного рівня. Їх органічний зв'язок і взаємозумовленість реалізуються в навчальній діяльності, що сприяє формуванню творчої особистості.

Для організації самостійної роботи необхідно:

- 1) готовність студентів до самостійної праці;
- 2) мотивація отримання знань;
- 3) наявність і доступність всього необхідного навчально-методичного та довідкового матеріалу;
- 4) система регулярного контролю за якістю виконаної самостійної роботи;
- 5) консультаційна допомога викладача.

Мета курсу «Соціологія постмодерну і новітні соціологічні теорії» – формування уявлення про основні поняття, ідеї та положеннях новітніх і постмодерністських соціологічних теорій, ознайомлення студентів з ключовими теоретичними напрацюваннями сучасної соціології та концепціями сучасного суспільства. В межах курсу висвітлено основні тенденції в соціологічній теорії ХХ–ХХІ ст. в ракурсі наступності розвитку соціологічної думки, а також з урахуванням різноманітності теоретичних напрямів і шкіл сучасної соціології. Курс сфокусований на осмисленні описових і пояснювальних можливостей різних теорій, застосовності теорій для аналізу явищ сучасного суспільного життя.

Основними завданнями курсу, що сприяють досягненню цієї мети, є:

- дати уявлення про основні проблеми в соціології постмодерну і новітніх соціологічних теоріях;
- визначити найбільш значні (популярні) сучасні соціологічні теорії, фігури, школи;
- простежити їх взаємозв'язок і загальні підстави;
- показати спадкоємність соціологічного знання: зв'язок сучасних теорій і розглянутих в них соціальних проблем з «класичною» соціологією;

- здійснити аналіз фундаментальних соціологічних теорій, розроблених в кінці XX – на початку XXI ст.;
- виявити і типологізувати основні теоретико-методологічні підходи, розроблені в рамках сучасної соціологічної теорії;
- виявити основні школи і напрями соціологічних досліджень, що характеризують сучасну соціологічну теорію.

У результаті освоєння дисципліни студент має:

знати:

- основні сучасні соціологічні теорії та школи;
- основні теми, положення, а також проблеми сучасної соціологічної теорії;
- внесок сучасних теоретичних концепцій в соціологічну науку;
- сучасні теоретичні моделі, що описують соціальні дії, соціальне сприйняття, комунікацію і взаємодію на макро- і мікрорівнях;
- теоретичні основи закономірностей протікання комплексних соціальних процесів, механізми функціонування основних соціальних спільнот;
- закономірності соціально-економічних, політичних і управлінських процесів, основні підходи до їх вивчення в сучасній соціологічній теорії;

уміти:

- змістовно схарактеризувати і критично оцінити різні теоретичні підходи і аналітичні варіанти;
- обробляти і аналізувати дані про соціальні процеси і соціальних спільнотах з використанням підходів сучасної соціологічної теорії;
- аналізувати структуру і особливості соціальних відносин, груп, інститутів суспільства в ракурсі ідей сучасної соціологічної теорії.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
«СОЦІОЛОГІЯ ПОСТМОДЕРНУ І НОВІТНІ СОЦІОЛОГІЧНІ
ТЕОРІЇ»

№ пор	Назва змістового модуля і теми
	<i>Змістовий модуль I. Основні новітні соціологічні теорії</i>
1	Загальні тенденції розвитку сучасної теоретичної соціології
2	Діяльнісно-структурна теорія комунікативної дії Ю. Хабермаса
3	Теорія подвійної структурації Е. Гіденса
4	Конструктивістський структуралізм П. Бурдьє
5	Системна теорія Н. Лумана
6	Соціологія соціальних змін П. Штомпки
7	Теорія суспільства ризику У. Бека
	<i>Змістовий модуль II. Постмодерна соціологія: розпад соціального порядку модерну</i>
8	Теоретичні джерела постмодернізму: постструктуралізм і деконструктивізм
9	Радикальна концепція постмодернізму Ж. Бодрієра
10	Соціологія постмодерну З. Баумана

ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
з дисципліни
«СОЦІОЛОГІЯ ПОСТМОДЕРНУ І НОВІТНІ СОЦІОЛОГІЧНІ
ТЕОРІЇ»

Змістовий модуль I. Основні новітні соціологічні теорії

Тема 1. Загальні тенденції розвитку сучасної теоретичної соціології

1. Традиції класичної соціології ХХ століття: протиріччя розвитку.
2. Напрями вирішення ключових дуалізмів соціальної теорії ХХ ст.
3. Вияви інтегративної тенденції в новітніх соціологічних теоріях.

При підготовці *першого питання* слід враховувати те, що сучасна соціологія відрізняється великою кількістю оригінальних концепцій і парадигм. У ситуації мультипарадигмальності суттєвою є проблема теоретичної єдності соціології. Прихильники різних парадигм, досліджуючи одні й ті самі явища і процеси, часто отримують протилежні результати, тобто результати досліджень є взаємовиключними. При цьому важко оцінити, які з них є істинними з наукової точки зору. Така ситуація обумовлена існуванням всередині соціології конкуруючих шкіл і напрямів дослідження, які охоплюють належну концептуальну традицію.

При висвітленні *другого питання* потрібно вказати на існування основних теоретичних дилем – питань, що є джерелами постійних суперечок і дискусій. Одна з найважливіших теоретичних дилем в соціології пов'язана з проблемами співвідношення людської дії і соціальної структури. Чи є ми творцями суспільства або створені ним? Ставлення до цього питання завжди розділяло і продовжує розділяти соціологів. Вибір між цими альтернативами не однозначна, як може здаватися на перший погляд; фактично проблема полягає в тому, як зв'язати два зазначених аспекти соціального життя разом. Інша дилема пов'язана з тим, чи є суспільства впорядкованими і гармонійними, чи їх слід розглядати як арену постійних конфліктів. І знову два зазначених підходи є абсолютно протилежними, і ми повинні показати взаємний зв'язок консенсусу і конфлікту. Третій пункт постійних дебатів в соціології – аналіз сучасного соціального розвитку. Чи формуються процеси змін, що відбуваються в сучасному світі, насамперед під впливом капіталістичного економічного розвитку, або основний вплив роблять інші, неекономічні чинники? (Умовна назва третьої дилеми «об'єктивізм або активізм».) Позиції, які займає в цій дискусії, визначаються до певної міри політичними поглядами і орієнтаціями різних соціологів.

У *третьому питанні* треба показати, що характерні для парадигм однозначні рішення дилем «дія або структура», «факти чи смисли», «об'єктивізм або активізм» призводять до однобічності підходів і протиставлення отриманих в їх межах результатів досліджень. На подолання протиставлення в теоретичній соціології націлені нові дослідницькі підходи і теорії, які в останні два десятиліття набули великого числа прихильників серед соціологів. Це так звані інтегративні парадигми. До їх числа належать: теорія комунікативної дії Ю. Хабермаса (Німеччина), теорія структурації Е. Гідденса (Великобританія), конструктивістський структуралізм П. Бурдьє (Франція), теорія самореферентних систем Н. Лумана (Німеччина) та ін. Інтегративні парадигми спрямовані на подолання однобічності і протиставлення отриманих результатів досліджень. Предмет інтегративної парадигми – вивчення об'єднаних рухів в соціології, що стосуються інтеграції об'єктивного і суб'єктивного, макро- і мікросоціологічного рівнів аналізу, структури і дії, соціального простору, поля і габітусу, структуралізму і конструктивізму, системи і життєвого світу, культури і діяльності. У

сучасній соціології є також і постмодерністський напрям. Постмодерна соціологія представлена роботами Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Бодріяра, З. Баумана, Дж. Фрідмана та ін. Постмодерністичній концепції відводиться в навчальному курсі недостатньо уваги з наступних причин. Справа в тому, що ця концепція не є власне соціологічною теорією, оскільки вона заперечує можливість наукового пізнання, спрямованого на виявлення закономірностей і формулювання законів у суспільствознавстві. Основою предмета постмодерністської парадигми є вивчення процесів фрагментації суспільства і поведінки людей, визнання як головного принципу плинності і невизначеності всього, що роблять люди і суспільство "тут і зараз". Через заперечення законів соціального світу не прогнозується розвиток суспільних процесів.

Питання для самоконтролю

1. Яка проблема є суттєвою для сучасної соціології в ситуації її мультипарадигмальності?
2. Які теоретичні дилеми існують в сучасній соціології?
3. Яка загальна мета об'єднує всі сучасні інтеграційні теорії соціології?

Тема 2. Діяльнісно-структурна теорія комунікативної дії Ю. Хабермаса

1. Відтворення суспільства як «системи» через раціональну дію.
2. Відтворення суспільства як «життєвого світу» через комунікативну дію.
3. Необхідність зв'язку та рівноваги «системи» і «життєвого світу».
4. «Колонізація» життєвого світу системою одна з причин соціальних конфліктів.

При висвітленні *першого питання* треба пам'ятати, що теорія комунікативної дії – це дослідницький підхід, в основі якого лежить уявлення про суспільство, з одного боку, як про систему, а з іншого – як про життєвий світ. Для Хабермаса вивчення соціальної системи – це з'ясування того, яким чином соціальні структури обмежують людські вчинки. Йдеться про питання влади, а більш конкретно – про класові відносини у процесі виробництва. Вивчення життєвого світу передбачає розгляд питань сенсу і комунікації. Хабермас виділяє два типи соціальної дії: 1) цілераціональна дія, спрямована на успішне маніпулювання об'єктами, які можуть розглядатися як речі і живі істоти, в тому числі люди; 2) комунікативна дія, спрямована на досягнення взаєморозуміння і консенсусу між взаємодіючими людьми. Цілераціональну дію відтворює суспільство як систему, тобто комплекс формальних норм, що визначають найбільш ефективні способи забезпечення добробуту і безпеки індивідів. Економіка – сфера діяльності, в якій дії індивідів координуються за допомогою грошей, і політика – сфера, в якій дії координуються за

допомогою влади, є складовими системи. Люди діють узгоджено, якщо одні оплачують дії інших або якщо одні підкоряються розпорядженням інших.

У *другому питанні* потрібно вказати, що комунікативна дія відтворює суспільство як життєвий світ, тобто комплекс символічних структур, що визначають способи додання індивідами сенсу подій і дій один одного. Складовими життєвого світу є: 1) культура – сфера діяльності, в якій індивідами створюється і передається знання; 2) спільність – сфера діяльності, в якій індивідами встановлюється і підтримується почуття єдності – солідарність; 3) соціалізація особистості – сфера діяльності, в якій у індивідів формується ідентичність (уявлення про себе на основі усвідомлення належності до тієї чи іншої соціальної спільності) і здатність бути актором – відповідальним суб'єктом соціальної дії. Культура, спільність, соціалізація особистості – це сфери, в яких дії індивідів координуються за допомогою мови як засобу мовної комунікації. Люди діють узгоджено, якщо одні аргументують необхідність або корисність тих чи інших дій, а інші приймають ці аргументи як переконливі.

При висвітленні *третього питання*, треба пам'ятати, що система і «життєвий світ» нерозривно пов'язані і залежать один від одного. Система забезпечує «матеріальну основу» комунікативної дії за допомогою ефективного використання ресурсів і результатів целераціональної дії для підтримки: 1) технічного оснащення та організаційних процедур накопичення і передачі знання; 2) економічного благополуччя, правового порядку та військової безпеки спільності; 3) життєвих сил і здоров'я індивідів. «Життєвий світ» забезпечує мотивацію целераціональної дії за допомогою додання об'єктів і ситуацій значень, орієнтуючись на які, люди вибирають культурно, соціально і індивідуально прийнятні цілі і співвідносять цілі та засоби.

У вивченні *четвертого питання* потрібно вказати, що в сучасному світі, згідно з Хабермасом, рівновагу між системою і життєвим світом порушено і система «колонізує» життєвий світ. Колонізація відбувається у формі бюрократизації та комерціалізації тих сфер життєдіяльності, в яких створюються символічні структури. Гроші і влада поступово заміщають мовну комунікацію як засіб координації дій в науці, мистецтві, освіті, професійних асоціаціях, місцевих громадах, сімейного життя, виховання підростаючого покоління. Колонізація «життєвого світу» – основна структурна проблема сучасного суспільства, тому що розпад символічних структур веде до мотиваційної кризи: мотивація дій на основі надання їм сенсу зникає і зростає «системне насильство». Дії на основі особистого вибору, мотивовані ціннісними орієнтаціями, переконаннями, віруваннями, заміщуються діями на основі вимушеного підпорядкування і корисливого інтересу, тобто зовнішніх стимулів, що виходять з системи. Такого роду дія відбувається лише до тих пір, поки система тисне на діяльність індивідів за

допомогою грошей і влади. Колонізація «життєвого світу» є основною причиною соціальних конфліктів в сучасну епоху. На зміну економічної і політичної боротьби класів приходить боротьба між спільнотами, чий інтереси пов'язані з експансією системи, – підприємцями, робітниками, службовцями, державними чиновниками – і спільнотами, чий інтереси пов'язані з підтриманням життєвого світу, – молоддю, етнічними та культурними меншинами, релігійними фундаменталістами і т. д. У цих умовах головною метою дослідження має бути розвиток такої форми мислення і мотивації діяльності, яка може служити ідейною основою і практичним засобом підтримки життєвого світу і стримування експансії системи. Хабермас для позначення цієї форми мислення і мотивації діяльності ввів поняття *комунікативної раціональності*, протиставляючи її інструментальній раціональності системи. За допомогою концепції колонізації системою життєвого світу і концепції комунікативної раціональності в теорії комунікативної дії об'єктивістські парадигми (структурний функціоналізм і феноменологічна соціологія) інтегруються з активістськими парадигмами (історичним матеріалізмом і критичної теорією).

Питання для самоконтролю

1. Які типи соціальної дії розрізняє Ю. Хабермас?
2. У чому полягає відмінність «системи» від «життєвого світу»?
3. В якій формі відбувається колонізація життєвого світу?

Тема 3. Теорія подвійної структурації Е. Гіденса

1. Теза про двоїстий характер соціальних структур як ключове положення теорії структурації.
2. Визначальна роль агентів в соціальних процесах.
3. Визначальна роль структур в соціальних процесах.

При вивченні *першого питання* треба пам'ятати, що теорія структурування Е. Гіденса спрямована на дослідження взаємодії між соціальними структурами і людською дією в спробі таким чином об'єднати сильні сторони, по-перше, структуралізму і функціоналізму, а по-друге – інтерпретативної соціології. Ключове положення теорії структурації – теза про дуальність, тобто двоїстий характер соціальних структур. Вони, з одного боку, є результатом (часто ненавмисним) діяльності індивідів, а з іншого – є передумовами цієї діяльності. Це положення соціолог ілюструє на прикладах мови. Мова – це структура, що складається з правил спілкування, яка здається незалежною від будь-якого індивіда. Щоб мові зберегтися, неюмають спілкуватися і писати індивіди згідно з існуючими правилами. Але мова, яка вживається, починає неминуче змінюватися, з'являються нові слова, забуваються і поступово зникають старі. Так, завдяки своїм діям люди

можуть трансформувати і виробляти структури, тобто соціальні практики. У загальних рисах структура в поданні Гідденс, – це зразок соціальних відносин, що існує в певний час і в певному просторі, який передбачає відповідні моделі поведінки індивідів. На цій підставі такі соціальні інститути як партія, держава, бюрократія чи сім'я і т. д. розглядаються соціологом як певні відносини людей і як зразки поведінки, що існують якийсь проміжок часу, тобто конкретні характерні соціальні практики. За Гідденсом, взаємодія соціальних структур з людською дією циклічно. Соціальні структури – це одночасно передумова і ненавмисний результат людської дії. Соціальні структури, з одного боку, дозволяють нам взаємодіяти, а з іншого – відтворюються нашим взаємодією. Гідденс називає це "подвійністю структури".

У вивченні *другого питання* потрібно враховувати, що одним з центральних понять теорії структурації є поняття агента (соціального агента). Визначальна роль в соціальних процесах агентів проявляється на трьох рівнях усвідомлення і контролю ними своїх дій. Перший рівень – це мотивація дії, тобто виникнення внутрішнього спонукання до дії як уявлення про необхідність і спрямованості дії. Другий рівень – раціоналізація дії, тобто визначення процедури дії на основі співвіднесення цілей і засобів. Третій рівень – моніторинг (від англ. Monitoring – спостереження з метою контролю) дії, тобто рефлексія мотивів, процедури і наслідків дії. У разі успішного результату дії (досягнення індивідуальних цілей, позитивна реакція з боку соціального оточення) використані кошти і процедура здійснення дії розглядаються індивідами як зразки для подальших дій. Таким чином, раціоналізація і рефлексія агентами своїх дій ведуть до створення соціальних систем, які впорядковують взаємодії і структурними елементами яких є практики, тобто звичні дії.

При висвітленні *третього питання*, треба показати, що визначальна роль структур в соціальних процесах виявляється за двох умов, що створюють обмеження і можливості для діяльності агентів. Перша умова – це правила здійснення дій, які існують у вигляді системи позначень (мовних кодів) і правил санкціонування поведінки (соціальних норм). Друга умова – це ресурси для здійснення дій, які можуть бути матеріальними і нематеріальними (влада). Орієнтуючись на правила і доступність ресурсів, індивіди роблять вибір на користь здійснення одних дій і відмовляються від здійснення інших. Таким чином, вплив правил і ресурсів на мотивацію і раціоналізацію агентів веде до відтворення ними соціальних систем. Так Гідденс вирішує проблему правил і ресурсів як двох видів структур в соціальному житті. Теорія структурації добре описує і пояснює, як дії і структури виявляються причинами і наслідками по відношенню один до одного. Ці взаємозв'язки Гідденс назвав «каузальними петлями». Однак теорія структурації переоцінює рефлексивність агентів і не дає можливості пояснити ситуації взаємодії, коли агенти не здійснюють «моніторинг», а

сприйняття ними ситуації по-різному через різницю в освіті, вихованні, життєвому досвіді і т. п.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає ключове положення теорії структурації Е. Гідденса?
2. На яких рівнях усвідомлення виявляється визначальна роль агентів у соціальних структурах?
3. За яких умов виявляється визначальна роль структур в соціальних процесах?

Тема 4. Конструктивістський структуралізм П. Бурдьє

1. Поняття практики в теорії Бурдьє.
2. Габітус як набір схем сприйняття і розроблення індивідуальних і колективних практик.
3. Концепція соціального поля П. Бурдьє.
4. Сутність капіталу та обґрунтування його видів.

У першому питанні потрібно виходити з того, що конструктивістський структуралізм П. Бурдьє – це дослідницький підхід, який базується на уявленні про те, що соціальні структури обумовлюють практики і уявлення агентів, а агенти справляють практики і тим самим відтворюють і перетворюють структури. Практики – це швидше спонтанні, а не раціонально обрані дії, що реалізують звичні схеми мислення і діяльності. Соціальні структури «поза» індивіда, тобто неоднаковий розподіл матеріальних і символічних благ, що об'єктивуються продуктами практик. Інкорпорованими продуктами практик, тобто ті, що знаходяться «всередині» індивіда, є диспозиції – схильності до певного сприйняття подій і до певних зразків дій.

При висвітленні *другого питання* треба пам'ятати, що габітус – багатозначне поняття. По-перше, під ним розуміється система стійких придбаних схильностей (диспозицій), структурованих минулими практиками і структурують наступні. По-друге, габітус – це «нескінченна здатність для вироблення думок, сприйняття, виразів і дій». По-третє, габітус – це «продукт історії», який «робить індивідуальні та колективні практики. Габітус – це втілюється в поведінці, мови, ходи, смаки людини минуле (його класу, середовища, сім'ї). Люди не усвідомлюють габітус і його дія, хоча він виявляється в різних практичних вчинках людей, в тому, як вони їдять, п'ють, розмовляють, спілкуються і т. д. Водночас габітус формує і майбутнє агента на підставі "суб'єктивної оцінки об'єктивних ймовірностей", розмірність бажаного і можливого – того, на що можна розраховувати.

Габітус як набір засвоєних, але неусвідомлюваних схем сприйняття і виробництва практик, є моделлю, що дає можливість пояснювати

спонтанність практик, і відтворюваність, стійкість соціального порядку. Індивіди конструюють соціальні структури, але це конструювання не є довільним, воно зумовлене тими соціальними структурами, які у процесі накопичення життєвого досвіду, виховання, освіти сформували розумові і поведінкові установки індивідів.

У *третьому питанні* потрібно враховувати, що розглядаючи габітус, Бурдьє одночасно пов'язує його з полем. Він бачить два основних вияви цього зв'язку. З одного боку, поле зумовлює габітус, з іншого – габітус утворює поле як то, що володіє здоровим глуздом і цінністю і тому пов'язано з капіталом. Що таке поле за Бурдьє? Поле – це особливі сфери практик, які формуються всередині соціального простору. Соціально ж простір сконструйовано так, що агенти, які займають подібні або сусідні позиції, знаходяться у схожих умовах, підкоряються подібним обумовленим і можуть мати подібні диспозиції та інтереси, а, отже, проводити подібні практики. Кожне поле є автономним по відношенню до інших полів, і ареною боротьби за ресурси і символічне визнання. Відносини в соціальному полі пов'язані з розподілом джерел сили, які Бурдьє називає «капіталом». Автономність зумовлена тим, що успіх – заняття домінуючої позиції в даному полі, економічному, політичному, академічному і т. п., залежить від володіння специфічним капіталом.

При вивченні *четвертого питання* потрібно вказати, що структура соціального простору і підпросторів – полів включає в себе чотири групи капіталу: економічний, культурний, соціальний і символічний капітал. Економічний капітал – це ресурси, що мають економічну природу (товари і гроші насамперед). Культурний капітал – це ресурси, що мають культурну природу (різні види освіти і культурний рівень індивідів). Соціальний капітал – це ресурси, пов'язані з належністю до тієї чи іншої соціальної спільності (в основному, зв'язку, якими можна скористатися індивіду через її членів). Символічний капітал – це ресурси, що стосуються статусу, престижу і пошани. Символічний капітал пов'язаний з теорією символічного насильства Бурдьє. Насильство в символічній формі розглядається їм як сукупність неявних способів нав'язування смислів і значень, службовців відтворення різних форм соціального панування. Символічне насильство стає джерелом суб'єктивно сприйманого почуття неповноцінності. Прикладами символічного насильства може служити насильство чоловіка над жінкою в сім'ї патріархального типу або педагогічна політика, в результаті якої дітям робітничого класу нав'язуються уявлення про їхню нездатність до навчання, що веде до їх самовиключення з подальшої освіти. Історично складається конфігурація полів, тобто їх співвідношення в життєдіяльності людей, задає відносну «вагомість» капіталів різного виду при визначенні позицій і формуванні диспозицій агентів в соціальному просторі. Соціальні поля – це свого роду конкурентний ринок, де використовуються різні види капіталу (економічний, культурний, соціальний, символічний). Найбільшого значення

має поле влади (політики); ієрархія владних відносин в межах політичного поля структурує всі інші поля.

Питання для самоконтролю

1. У чому суть конструктивістського структуралізму П. Бурдьє як дослідницького підходу?
2. Які визначення включає в себе поняття габітус?
3. Який зміст вкладає Бурдьє в поняття “поле” і “капітал”?

Тема 5. Системна теорія Н. Лумана

1. Поняття комунікації.
2. Соціальні системи як предмет соціології. Сенс соціальності.
3. Суспільство як аутопоезійна система.

До *першого питання* про поняття комунікація. Теорія Н. Лумана ґрунтується на поданні про суспільство як про систему, елементами якої є комунікації – операції, що зменшують комплексність, тобто складність, невизначеність у процесі спільного життя людей. Комунікації підтримують систему як соціальний порядок тим, що виробляють розрізнення соціального і несоціального і надають сенс і визначеність подій. Для пояснення змісту поняття комунікація Луман звертається до аналогій. Наприклад, хімічні умови життя постійно оновлюються в самій клітині, а не вносяться ззовні. Електричні сигнали мозку створюються самим мозком, а не вносяться з навколишнього середовища через органи зору або слуху. Зовнішні контакти знаходяться на іншому рівні реальності. У суспільстві мають місце аналогічні процеси, що і в інших системах, і характерні вони, насамперед, для комунікації. Комунікація завжди передбачає, що була попередня комунікація і що завжди можлива подальша комунікація, інакше кажучи, комунікативна система сама відтворює себе за допомогою слів, мови, постійної активності, постійної комунікації. Комунікація у Лумана виступає найважливішим елементом соціальної системи. Сама по собі вона не помітна, виявляє ж себе лише у процесі дії. Сама комунікація оперативно функціонує як єдність відмінності інформації, повідомлення і розуміння. Інформація, повідомлення і розуміння – по суті структурні елементи комунікації. Тут слід спеціально зазначити, що, за визнанням соціолога, поняття комунікації має ключове значення для його теорії суспільства. Він спочатку мав на меті покласти в основу теорії суспільства поняття комунікації і тим самим переформулювати соціологічну теорію на базі поняття системи замість поняття дії. Це дозволяє представити соціальну систему як оперативно закриту систему, що складається з власних операцій, що виробляє комунікації з комунікації.

При підготовці *другого питання* потрібно показати, що Луман виділив три рівні формування соціальних систем: інтеракція, організація, суспільство. Інтеракція – це взаємодія, обумовлена присутністю і безпосереднім сприйняттям учасниками один одного. Інтеракційні системи забезпечують можливість простих і нетривких комунікацій. Організація – це об'єднання, що складається на основі формалізації участі (членства) і правил комунікації. Організаційні системи забезпечують можливість тривалих комунікацій, але тільки для тих, хто є членом і виконує правила. Суспільство – це всеосяжна соціальна система, яка включає в себе всі форми інтеракції і організації. Товариство забезпечує повсюдно (в будь-якій ситуації) можливість комунікації. Соціальність явищ визначається не тим, що вони результати дій людей або продукти структур (звичаїв, норм, поведінкових зразків, розподілу ресурсів і т. п.), а тим, що ці явища набувають сенсу в результаті комунікацій і знижують комплексність всередині системи, тобто складність, невизначеність в процесі спільного життя людей. Соціальна система є операційно закритою системою, вплив з навколишнього середовища сам по собі не проникає в систему. Однак в разі соціальної системи структурне поєднання з навколишнім середовищем забезпечує мову, яка є засобом позначення і наділення сенсом природних явищ і станів людської свідомості. За допомогою мови події в навколишньому середовищі представляються всередині соціальної системи у формі, здатній для їх розпізнавання як роздратування, на яке система реагує з власними операціями-комунікаціями, здатними знизити комплексність, тобто підтримати межу «система / навколишнє середовище». Наприклад, з точки зору соціолога, «зміна екологічної ситуації» – це не серія природних процесів, а мережа комунікацій, що з'являються в суспільстві як специфічна реакція операційно закритої системи на процеси в навколишньому середовищі

У *третьому питанні* потрібно виходити з того, що операційна закритість соціальної системи – наслідок самовідтворення (аутопойезіса в термінології Лумана) системи. Комунікації в системі виробляються мережею комунікацій і, в свою чергу, виробляють цю мережу як умову (ресурс) наступних операцій системи. Аутопойезіс обумовлює ще одну важливу властивість соціальної системи – самореферентність, тобто здатність відрізнити себе від зовнішнього середовища і відтворювати цю межу. На думку Лумана, суспільство є прикладом такої самовідтворюваної і самореферентної системи. Воно постійно виробляє розрізнення себе і зовнішнього середовища. Це і дає йому право називатися системою. Соціальні системи (включаючи суспільство), вважає Луман, можуть здійснитися тільки тоді, коли спостерігають за собою. Соціологія – це не опис системи як об'єкта, це мережа комунікацій, які є операціями самоопису і тим самим самовідтворення суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Чому поняття комунікація має ключове значення для теорії суспільства Лумана?
2. Які рівні формування соціальних систем розрізняє Луман?
3. Які важливі властивості соціальної системи обумовлює аутопойезіс?

Тема 6. Соціологія соціальних змін П. Штомпка

1. Форми незалежної динаміки соціальних структур.
2. Природа і свідомість як двоєдине серед соціального становлення.
3. Фактор часу в соціальному становленні.
4. Теорія культурної травми П. Штомпка.

При висвітленні *першого питання*, потрібно враховувати, що самі соціальні структури розглядаються П. Штомпкою «процесуально», що є однією з головних особливостей його підходу. Основними складовими його теоретичної моделі є чотири категорії: структури, діячі (агенти), діяльність, дія. Головним стає аналіз взаємодії структур стосовно суб'єктів дії. Виявляється, що структури виявляють себе абсолютно незалежно і несподівано (емерджентно). Штомпка говорить про три форми незалежної динаміки структур, які він розглядає за трьома принципами: інерції, моменту, послідовності. Принцип інерції означає, що зазвичай краще, щоб функціонування тривало в тому ж режимі, без радикальних поворотів. Принцип моменту полягає в тому, що за певною стадією найчастіше настає інша. Нарешті, принцип послідовності полягає в тому, що такі одна за одною фази не можуть бути пропущені. Незважаючи на те, що структури незалежні від агентів, і в цьому сенсі можуть «вести себе» несподіваним чином, вони не зможуть існувати без суб'єктів діяльності. У свою чергу, самі агенти в реальній дійсності обов'язково включені до структури. Немає жодного агента, який не вбудований у деяку структуру, немає жодної структури, яка існує окремо від індивідів. Немає безструктурних агентів, і немає безагентних структур.

До *другого питання*. Те, що було сказано, лише початковий момент моделі соціального становлення, розробленої Штомпкою. Щоб вона «не повисла в повітрі», соціолог уміщує її у двоєдине середовище, що включає природу і свідомість. Першу він розглядає як неминучий «контейнер», в якому «поміщається» соціальне життя. Це зовнішні природні умови, в яких діють люди і оперують структури. Природне середовище включає в себе і внутрішні риси індивідів, в цілому ж вона впливає на суспільство не тільки ззовні, але і зсередини – через біологічну конституцію і генетичний багаж популяції. Що стосується другого середовища – свідомості, середовища думок, вірувань, ідей, то воно (Штомпка розглядає його за трьома видами –

як індивідуальне, колективне і соціальне) не тільки впливає на практику, а й є «посередником» між природним середовищем і людиною (суспільством).

У *третьому питанні* потрібно розглянути ще один елемент моделі соціального становлення, без якого її можна зрозуміти, – фактор часу. Історичний процес розглядається ним як зміна різних часових точок самовідтворення суспільства. Процес історичного розвитку здійснюється, згідно з моделлю соціального становлення, завдяки наявності чотирьох типів причинних вузлів: структурних впливів, здібностей суб'єктів, «олюдненої природи», видозмінює свідомість. Ці вузли і складають, на думку Штомпки, механізм соціального становлення історичного процесу. Сам історичний процес безперервний, нічим не зумовлений і не потрібен. Історія має безліч альтернативних шляхів розвитку. Історичні зміни охоплюють не тільки дії і практику, не тільки природу і свідомість, а й зв'язку між усіма ними, способи, якими вони об'єднуються і своїми діями породжують соціальну динаміку. Соціолог бачить спільним знаменником основних тенденцій історичного процесу зростаючий контроль над природним середовищем, управління ним та відокремлення від нього. Суспільство, з одного боку, поступово підпорядковує природні ресурси потребам людей, з іншого – прагне до власного захисту від негативного впливу природи. Що стосується свідомості, то завдяки зростанню знань, розвінчанню всякого роду міфів, ілюзій і інших продуктів «помилкової свідомості» стає можливим точніше передбачити, планувати і цілеспрямовано змінювати соціальне життя.

У *четвертому питанні* потрібно враховувати, що теорія культурної травми Штомпки близька до його загальної концепції соціальної зміни. У ній йдеться про травмуючі людей перерви, які відбуваються в їхньому повсякденному житті в умовах різкої зміни соціального устрою. Зміна інституційних структур буває, зазвичай, дуже болючою для переважної більшості населення. Змінюється психічне самопочуття громадян у зв'язку з тим, що вони втрачають накопичений раніше капітал життєвого досвіду. Відбувається різка зміна цінностей, смислів, значень. Особливо важкою виявляється посттравматична адаптація, коли для значної частини населення стає характерною пасивна стратегія поведінки на основі примирення з труднощами. Що стосується активних стратегій поведінки, то вони властиві меншій частині населення, яка опинилася у вииграші від «травматичного» періоду.

Питання для самоконтролю

1. Які форми незалежної динаміки структур розрізняє Штомпка?
2. У якій двоєдиній середовищі відбувається соціальне становлення?
3. Яку роль грає часовий фактор в історичному процесі?

Тема 7. Теорія суспільства ризику У. Бека

1. От логіки розподілу багатства до логіки розподілу ризиків.
2. Свобода від ризиків як потужний фактор соціальної стратифікації.
3. Вплив процесів космополітизації на характер ризиків.

При висвітленні *першого питання* потрібно сходити з головної ідеї концепції У. Бека: ризики суспільства рефлексивного модерну в принципі відрізняються від ризиків індустріального модерну тим, що вони мають нелінійні часові координати – детерміновані не минулими соціальними фактами, а, швидше, пов'язані з небезпеками сучасного і майбутнього. Неможливо також дати прогноз для наступних поколінь в контексті нелінійності розвитку ризику, бо його природа включає як реальне, так і ірреальне, «загрози, очікувані в майбутньому». Причини зростання ризиків У. Бек бачить у зміні установок в соціальному виробництві, насамперед у виробництві нового знання і нових моделей соціальної взаємодії. Підвищення наукомісткості кожного окремого продукту призводить до зміни логіки соціального виробництва. Суть зміни полягає в тому, що «логіка виробництва багатства» домінує над «логікою виробництва ризику». Сучасне суспільство стає «суспільством ризику». Мова йде про те, що ризики набувають цивілізаційний характер, вони закладені в основі капіталістичної цивілізації індустріального Заходу в нескінченному зростанні споживання, що сприяє розвитку економіки, але одночасно перетворює це зростання із засобу зниження загроз до збільшення ризиків відтворення джерел. Підвищення ризикогенного соціального середовища безпосередньо пов'язане зі стрімкою індустріалізацією, з одного боку, і з непередбачуваними (негативними) наслідками модернізації, з іншого. Особливістю сучасного суспільства також «невидимість» ризиків. Недоступні повсякденному знанню ризики підживлюють ілюзію відсутності небезпеки. І тут виникає актуальна проблема – підвищення ролі експертного знання. Фактично експерти монополізують право на визначення обсягу ризику та ступеня його ймовірності. Саме в цьому ключі знання отримує нове політичне значення.

У *другому питанні* потрібно вказати, що в соціальній сфері ризики перетворюють соціальну структуру. Свобода від ризиків, відносна безпека стає потужним фактором соціальної стратифікації. Як пише У. Бек: «Історія розподілу ризиків показує, що ризики, як і багатства, розподіляються за класовою схемою, тільки у зворотному порядку: багатства зосереджуються в верхніх шарах, ризики в нижчих. Імовірно, ризики не скасовують, а підсилюють класове суспільство. До дефіциту постачання додається почуття невпевненості і надлишок небезпек». Ця тенденція, вважає У. Бек, простежується і на локальному, і на глобальному рівнях серед держав. Ризиків частіше і більше зустрічається в менш розвинених країнах. Там частіше трапляються технологічні катастрофи. У суспільстві ризику виникають інші соціальні сили, які руйнують старі соціальні перегородки.

Вчений вважає, що виникатимуть спільноту «жертв ризиків», а їх солідарність через невпевненість і страх може породжувати потужні політичні сили. Суспільство ризику соціально і політично нестабільне. Постійна напруга і страх небезпек розгойдують політичний маятник від загального страху небезпеки і цинізму до непередбачуваних політичних дій. Звідси випливає: виробництво ризиків – потужний фактор зміни соціальної структури суспільства, перебудови його за критерієм ступеня схильності до ризиків. Концепція «суспільства ризику» У. Бека переглядає основоположні цінності суспільства. Якщо нормативним ідеалом минулих епох було рівність, то нормативний ідеал суспільства ризику – безпека. Соціальний проект суспільства набуває чітко захисний характер.

У *третьому питанні* потрібно показати еволюцію поглядів Бека на більш складну природу ризиків. Він запропонував новаторську «теорію світового суспільства ризику», підкреслюючи, що вона контрастує з тією, яка позначає суспільство ризику. «Світова спільнота ризику», по У. Беку, принципово відрізняється від суспільства ризику, і передбачає у своєму аналізі методологічний космополітизм на противагу методологічному націоналізму. Космополітизація, по У. Беку, багатовимірний процес, що необоротно змінює природу соціальних світів і положення держав в цих світах, що включає збільшення різноманітних транснаціональних форм життя, появу недержавних політичних акторів. Світова спільнота ризику змушує націю-державу визнати, що вона не може виконувати самопроголошене нею ж конституційне зобов'язання гарантувати своїм громадянам те, що є вищим правовим благом – їхню безпеку. Єдина можлива відповідь глобальному терору – так само як глобальному фінансовому ризику, кліматичним змінам та організованій злочинності – транснаціональна кооперація. Щоб досягти її, нації-держави, які фактично втрачають владу, повинні переступити через себе і фікцію автономності, якщо вони мають намір заслужити політичні дивіденди від нового, спільного суверенітету в подоланні національних і глобальних проблем. Крім того, зростає роль громадських рухів поза державними кордонами. У сукупності ці рухи, на думку У. Бека, утворюють «космополітичну форму державності».

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає специфіка ризиків суспільства рефлексивного модерну?
2. Як зростання ризиків впливає на соціальну структуру суспільства?
3. Яку єдиною можливу відповідь глобальним загрозам може дати «світове суспільство ризику»?

Тема 8. Теоретичні джерела постмодернізму: постструктуралізм і деконструктивізм

1. Теоретико-методологічні витоки постструктуралізму.

2. М. Фуко як представник сучасного постструктуралізму.
3. Деконструктивізм Ж. Дерріди.

При висвітленні *першого питання* треба пам'ятати, що витoki постмодерністських установок слід шукати саме в розробках представників постструктуралізму – М. Фуко, Ж. Дерріда, Р. Барта та ін. Одним з основних принципів постструктуралізму є методологічний сумнів щодо всіх позитивних знань, установок до будь-яких спроб раціонального пояснення феноменів дійсності, які існують в західному суспільстві і служать для його легітимації. Отже, будь-яка узагальнююча теорія або пояснювальна схема розглядаються як вияв «імперіалізму розуму», прагнення до універсалізму, отже, до догматизму. Теоретико-методологічні витoki самого постструктуралізму сягають ідей соціолінгвістики і семіотики. Соціолінгвісти розглядають будь-яку мову в контексті культури, виходячи з того, що механізм конкретної мови своєрідний, і це позначається на характері співвіднесення слів з реальністю. Мова є засобом конструювання соціальної реальності, і його своєрідність неминуче робить соціальну реальність унікальною, а її інтерпретацію – відносною.

Умберто Еко як семиотик виходить з того, що в сучасних динамічних масових комунікаціях наявність або відсутність конкретного знака не визначає однозначного сенсу повідомлення, що знак все більш розуміється тільки в певному контексті. Еко також обґрунтовує положення, згідно з яким для зміни впливу повідомлення не потрібно міняти його зміст, досить змінити код читання. Ця теза підкреслює особливу роль Читача або Глядача в сучасному комунікаційному процесі. Він вважає, що за допомогою масової культури можна сформуванати у приймаючої інстанції певний культурний код, протилежний коду передавача. І тоді сенс будь-якої інформації, що передається ЗМІ, можна по суті перекодувати.

Вихідний постулат Р. Барта полягає в тому, що він розглядає міф, як вторинну семіотичну систему, побудовану на знаках первинної системи (мови). Міф затребуваний тоді, коли відбувається «розіменування» реальності, коли в суспільстві виникає значний потенціал негативності, який «без кінця вимагає міфу». Певні соціальні і політичні сили зацікавлені у виробництві міфів і використовують певні механізми міфотворчості. Р. Барт розглядає рекламу як особливу форму сучасного міфу, що володіє складною, багаторівневою структурою. «Реклама нерідко вселяє глядачеві відчуття деякої глибинної сутності речей, яка зазвичай незбагненна лише шляхом номінації, тобто через виразну мову.

До *другого питання*. М. Фуко запропонував оригінальний теоретико-методологічний інструментарій, який можна застосовувати до вивчення історії систем мислення, який засновано на постулаті, що соціальний світ завжди структурується за допомогою певних мовних засобів. Завдання

дослідження, за Фуко, полягає не в тому, щоб розглядати дискурси як сукупність знаків (тобто що позначають елементи, які відсилають до змісту або уявлень), але в тому, щоб розглядати їх як практики, що систематично утворюють об'єкти, про які вони кажуть». Вихід з кризи соціальних наук загалом і соціології, особливо, М. Фуко бачить у переході до нової епістемі, стрижнем якої є «лінгвістична складова» – мовна організація людського знання. Саме мова, точніше її знакові і символічні системи, на думку М. Фуко, здатні більш адекватно відображати хаотичність, диффузність сучасного соціального світу. За М. Фуко, мова і влада нерозривні. Причому, не люди, конкретні правителі, а існуючі в мові символи, імена, в кінцевому рахунку, визначають її характер: «влада – це не якийсь інститут або структура, не якась певна сила, якою хтось був би наділений: це назва, яку дають складній стратегічній ситуації в певному суспільстві».

При підготовці *третього питання* звернемося до праць Жака Дерріди – найбільш яскравого представника постструктуралізму. З його ім'ям пов'язаний спосіб прочитання і осмислення текстів, названий їм деконструкцією. Деконструкція виконує одну з найголовніших завдань постструктуралізму – децентрацію. Традиційно вважалося, що тільки центр може організувати структурність структури, але Дерріда «викриває» ідею центру як фікцію, нав'язану спостерігачем. Саме граматиологія, її теоретико-методологічний апарат, вважає Дерріда, дозволяють показати культурно-просторову і тимчасову обмеженість логоцентризму західної науки, традиційного детермінізму, що обґрунтовує універсальність суспільних законів. Вчений вважає, що логоцентрізм стримував розвиток науки, культури, придушував інтелектуальні і соціальні свободи. Деконструкцію логоцентризму Дерріда починає з деконструкції знаку. Мова для постструктуралістів не посередник між реальністю і мисленням, він створює свою реальність. Показуючи принципову відмінність сучасного суспільства від традиційного, Ж. Дерріда вдається до порівняння ролі Автора в традиційному і сучасному театрах. У традиційному Автор цілком визначає зміст твору. Режисери і артисти є лише, за Ж. Деррідою, «поневоленіми інтерпретаторами» п'єси. Публіка взагалі являє собою пасивних спостерігачів. Інша річ в сучасному театрі (читай – суспільстві). Диктатура Автора закінчилася. Ніхто – ні Бог, ні Автор, ні політичні або інтелектуальні авторитети більш не можуть поставити панівний варіант прочитання і виконання п'єси (нашого способу життя). Автор вмирає. Його роль починаємо виконувати всі ми, стаючи творцями власної долі. Аналогічне стосується структур суспільства. Немає більше ні «об'єктивних законів», ні примусової каузальності, ні прикладу, який є зразком.

Питання для самоконтролю

1. Яку роль зіграли ідеї соціолінгвістики і семіотики у формуванні постструктуралізму?
2. В чому бачить вихід з кризи соціальних наук М. Фуко?

3. Яке найголовніше завдання виконує метод деконструкції за Діррідую?

Тема 9. Радикальна концепція постмодернізму Ж. Бодрійяра

1. Заперечення соціального як об'єктивної реальності, заміна реальності симулякрами.
2. Маса як особлива форма соціальності.
3. Значення споживання в ситуації постмодерну як ідеології та дискурсу.

У першому питанні необхідно показати, що одне із стрижневих понять теорії Бодрійяра – симулякр – виростає з (пост) структуралістичної ідеї будови знака. Відносини між знаками (зразками) і референтами, тобто між тією реальністю, на яку ці знаки повинні вказувати, згідно з постструктуралізмом, розвиваються за чотирма фазами: 1) образ є відображенням справжньої реальності; 2) образ маскує і перекручує справжню реальність; 3) образ маскує відсутність справжньої реальності; 4) образ не має ніякого зв'язку з якою б то не було реальністю. Бодрійяр здійснює перенесення знакового рівня на соціальний, стверджує примат знака в соціальному існуванні. Сучасна ситуація, за Бодрійяром, – це перехід до відносин третього і четвертого порядку між знаками (зразками) і референтами. Знання тепер – це симулякри, копії без оригіналів, замкнуті на себе і лише симулюють наявність зв'язку «знак» – референт. Втрата реальності, зазначає автор, – це втрата зв'язку і, як наслідок, втрата відмінності між знаками (зразками) і референтами, тобто між тією реальністю, на яку ці знаки повинні вказувати. Саме принцип симуляції править нами сьогодні замість колишнього принципу реальності. Ключову роль у зникненні соціального Бодрійяр відводить інформаційній перенасиченості, – mass media, атакуючи сприйняття какофонією образів, сприяє руйнуванню соціальної ідентичності. Інформаційна насиченість сприяє тому, що фактичне, як і смислове, втрачає визначеність: «поховані в глибині media, ми більше не можемо сказати, чи відбулося щось чи ні». Перебуваючи в недиференційованому світі симулякрів, людина не в змозі вирішити, що прекрасно, а що потворно, що гарно, а що погано, що оригінально, а що ні.

По другому питанню треба звернути увагу на визначення маси як особливої форми соціальності. На зміну класичним в соціології розрізненням групової та інституційної приналежності приходять маси. Маса являє собою «нескінченну суму рівнозначних індивідів». Саме маси втілюють в собі актуальне соціальне середовище і водночас його відсутність, тому що будь-яка подія сприймається як видовище, будь-яка ідея – як розвага.

У третьому питанні потрібно враховувати, що провідною межею соціальних відносин постсучасності, за Бодрійяром, є споживання. Маси як переважна субстанція соціальності зайняті саме споживанням, тобто

поглинанням знаків. Логіка споживання змінює тип взаємодій, місце статусної конкуренції займає самореалізація у речі. Діагностика постсучасності через споживання дозволяє Бодрійяру виявити модус влади і соціального примусу, що ховається під маскою спонтанної спокуси. В ім'я дурної нескінченності виробництва індивід виявляється приреченим бажати і здійснювати все нову покупку. За рахунок масштабного рекламного дискурсу споживання набуває характеру морального імперативу. По суті, реклама виконує функцію соціалізації, «замінюючи пуританську мораль гедоністичної мораллю чистого задоволення». Спокуса речі, що становить даний дискурс, знаходить повсякденний характер, привчаючи глядача бажати – не конкретно річ, а в цілому, і цього було достатньо для становлення чисельності споживачів. Крім того, реклама залучає глядача до гіперреальності, рясніючи симулякрами речей і афектів. Споживча установка поширюється гранично широко, партнер по інтеракції, співтовариство, культура – все сприймається по-споживацьки, і в цьому криється корінна відмінність стану постсучасності від колишніх. Суспільство споживання асоціально, тому що в ньому не виражена певна солідарність: «історична солідарність – фабрична, сусідська і класова – зникла. Тепер всі роз'єднані і байдужі під владою телебачення і автомобіля». Нарочито гіпертрофована соціальність, яку створюють гіпермаркети і мас-медіа, за Бодрійяром, є гіперреальністю, що приховує відсутність справжньої реальності. В епоху постмодерну справжня соціальність зникає, що поглинається «чорними дірами» байдужих мас споживачів і телеглядачів. Наступ епохи постмодерну описується як постапокаліптичний стан, коли всі властиві модерну інституції – виробництво, освіта, політичне представництво – втрачають свою якість реальності, «не руйнуються насильно, але непомітно замінюються подобами. Відбувається мутація капіталізму в гіперкапіталізм, де виробництво поступається місцем споживання, ідеологія – рекламі, влада – симуляції влади.

Питання для самоконтролю

1. Які процеси і стани описує поняття “симулякр” в соціології Бодрійяра?
2. Яким факторам відводить ключову роль у зникненні соціальності Бодрійяром?
3. Що є провідною межею соціальних відносин у постсучасності за Бодрійяром?

Тема 10. Соціологія постмодерну 3. Бауман

1. Постмодерністська ментальність.
2. Предмет соціологічної теорії постмодерну.
3. Основні риси постмодерну.

При висвітленні *першого питання* потрібно враховувати, що для Баумана постмодерн – це, насамперед, певний стан ментальності, відмінне від ментальності модерну. Ця відмінність виражається в рефлексивності постмодерністів, в їх критичності не тільки по відношенню до оточуючих реалій, а й до себе, своїм ідеям і діям. Бауман здійснив порівняльний аналіз ментальності модерну і постмодерну у своїй праці «Законодавці та інтерпретатори: про модерні, постмодерні і інтелектуалів». Під «законодавцями» соціолог має на увазі інтелектуалів з модерністським мисленням, для яких характерне наступне: 1) авторитарні судження, особливо у випадках, коли необхідно зробити вибір між різними думками; 2) самі авторитарні судження, по суті, підштовхують їх до вибору певних думок, забезпечуючи віру в їх правильність і обов'язковість дотримання їх; 3) авторитет для них лежить в основі «вищого знання»; 4) «законодавці»-інтелектуали мають більший доступ до знання порівняно з іншими; 5) вважається, що вони володіють істиною, здатні формувати моральні судження і істинний художній смак; 6) знання розглядаються ними як фактор підтримки соціального порядку; 7) на цій підставі «законодавці»-інтелектуали мають право узаконювати або, навпаки, ми руйнуємо локальні ідеї, відповідно, мають величезну владу над формуванням знань людей. «Інтерпретатори» – це інтелектуали з постмодерністським мисленням. Відповідно, для них характерно інше: 1) вони роблять доступними ідеї одного співтовариства для сприйняття іншим співтовариством; 2) вони не орієнтовані на вибір «кращих ідей», їх мета – забезпечити комунікацію між автономними співтовариствами; 3) інтерпретатори прагнуть запобігти спотворення у процесі комунікації; 4) для цього вони розвивають глибоке розуміння тієї системи знання, яку необхідно адаптувати для сприйняття іншими. Постмодерністське мислення, по суті, передбачає прийняття амбівалентності знання і моралі як природного стану речей. Ніхто з інтерпретаторів не володіє чудовішою позицією по відношенню до будь-кого іншого у праві на істину. Тому постмодерністське мислення інтерпретаторів за своєю природою толерантно, бо воно приймає існування відмінностей як природну даність.

До *другого питання* про предмет соціологічної теорії постмодерну. Постмодерна соціологія, на думку З. Баумана, повинна бути в принципі відрізняється від сучасної соціології, бо має справу з досить динамічною культурою і соціумом. За метафоричним визначенням З. Баумана, такий соціум може бути тільки «текучим». Звідси – «текуча сучасність» – рідини не фіксують простір і не пов'язують час, вони легко переміщуються; на відміну від твердих тіл їх не легко зупинити – одні перешкоди вони обтікають, інші – розчиняють, а через треті – просочуються. Такі підстави для того, щоб вважати «плинність» підходящою метафорою для характеристики сучасності. Відповідно, її конкретні сфери володіють тією ж атрибутивною якістю: «текучі часи», «текуча любов», «текучий страх», «культура в текучому сучасному світі». Все більшої значущості в умовах плинної сучасності

знаходить віртуальна реальність, представлена у вигляді симулякрів. Вони сприяють породженню принципово нової потреби – бажання бажання. Виникає «споживчий синдром» – за З. Бауманом – в умовах текучого модерну цінність новизни ставиться понад усе, що і породжує незадоволені бажання нескінченного споживання без досягнення певного рівня або кінцевої точки, що формує новий соціальний тип людини.

До *третього питання*. Основні риси постмодерну, виділені З. Бауманом у книзі «Ознаки постмодерну»: плюралізм культур, який поширюється буквально на все: традиції, ідеології, форми життя і т. д.; постійно відбувається зміна; відсутність будь-яких владних універсалій; домінування засобів масової інформації та їх продуктів; відсутність основної реальності, бо все, в кінцевому рахунку, являє собою символи.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність постмодерністської ментальності від модерністської?
2. Як можна схарактеризувати предмет соціології постмодерну за Бауманом?
3. Які основні риси притаманні постмодерну за Бауманом?

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Дилеми класичної соціології ХХ ст.: протиріччя розвитку.
2. Вияви інтегративної тенденції в новітніх соціологічних теоріях.
3. Теорія «комунікативної дії» (Ю. Хабермаса).
4. Теорія «конституювання суспільства» (Е. Гідденс).
5. Основні поняття соціології П. Бурдьє: поле (соціальний простір) – габітус – капітал.
6. Трактатування соціальних систем Н. Луманом.
7. Поняття практики у П. Бурдьє, Е. Гідденса та М. Фуко.
8. Ю. Хабермас про культуру і знання.
9. Теорія суспільства ризику У. Бека.
10. Теорії глобалізації про майбутнє національних держав і міжнародної політичної системи (У. Бек, Е. Гідденс).
11. Поняття культурної трамви в теорії соціальних змін П. Штомпки.
12. Постмодерн як стан цивілізації. Особливості та етика індивіда епохи постмодерну.
13. Трактатування соціального в постмодерністській соціології: «зникнення соціального», символічний світ як реальність.

14. Феномен гіперреальності. Соціальні наслідки функціонування симулякрів.
15. Постмодерністські трактування природи соціальної реальності і завдань соціологічної науки.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Соціологія кінця ХХ ст.: загальна характеристика інтелектуальної ситуації.
2. Основні тенденції розвитку світової соціологічної теорії на початку ХХІ ст.
3. Загальний огляд предметно-тематичної проблематики новітніх соціологічних концепцій.
4. Традиції класичної соціології ХХ ст.: співречності розвитку.
5. Напрями вирішення ключових дуалізмів соціальної теорії ХХ ст.
6. Інтегративна тенденція в новітніх соціологічних теоріях.
7. Дилеми класичної соціології ХХ століття: суперечності розвитку.
8. «Життєвий світ» і «система» в теорії комунікативної дії Хабермаса.
9. Відтворення суспільства як «системи» через раціональну дію.
10. Відтворення суспільства як «життєвого світу» через комунікативну дію.
11. Необхідність зв'язку та рівноваги «системи» і «життєвого світу» у Хабермаса.
12. Теорія структурації Е. Гідденса: "дуальність", "подвійна герменевтика" і поняття структури.
13. Теза про двоїстий характер соціальних структур як ключове положення теорії структурації.
14. Визначальна роль агентів у соціальних процесах Е. Гідденса.
15. Визначальна роль структур в соціальних процесах Е. Гідденса.
16. Конструктивістський структуралізм П. Бурдьє: загальна характеристика.
17. Поняття практики в теорії П. Бурдьє.
18. Габітус як набір схем сприйняття і виробництва індивідуальних і колективних практик у П. Бурдьє.
19. Концепція габітуса П. Бурдьє.
20. Концепція соціального поля П. Бурдьє.
21. Сутність капіталу та обґрунтування його видів у П. Бурдьє.
22. Поняття "капіталу" у Бурдьє і типи "капіталів".
23. Концепція соціальних систем Н. Лумана.
24. Поняття комунікації у Н. Лумана.

25. Соціальні системи як предмет соціології. Сенс соціальності Н. Лумана.
26. Основні типи соціальних систем Н. Лумана.
27. Суспільство як аутопоезійна система Н. Лумана.
28. Поняття "автореференція", "аутопоейсиса" і "контингенції" Н. Лумана.
29. Соціологія соціальних змін П. Штомпки.
30. Форми незалежної динаміки соціальних структур П. Штомпки.
31. Природа і свідомість як двоєдине серед соціального становлення П. Штомпки.
32. Фактор часу в соціальному становленні П. Штомпки.
33. Теорія культурної травми П. Штомпки.
34. Наростання загрози сучасного світу. Суспільство ризику У. Бека.
35. Від логіки розподілу багатства до логіки розподілу ризиків у У. Бека.
36. Свобода від ризиків як потужний фактор соціальної стратифікації у У. Бека.
37. Вплив процесів космополітизації на характер ризиків У. Бека.
38. Постмодерністська соціологія кінця ХХ ст. Загальна характеристика.
39. Теоретико-методологічні витоки постструктуралізму.
40. Семіотична концепція масової комунікації У. Еко.
41. Соціосеміотичний аналіз міфів у Р. Барта.
42. М. Фуко як представник сучасного постструктуралізму.
43. Постструктуралістське бачення соціальності (М. Фуко).
44. Деконструктивізм Ж. Дерріди.
45. Граматологія Ж. Дерріди.
46. Ж. Дерріда і постструктуралістська теорія деконструкції.
47. Специфіка та базові характеристики постмодерністської соціальної теорії.
48. Заперечення соціального як об'єктивної реальності, заміна реальності симулякрами у Ж. Бодрійяра.
49. Маса як особлива форма соціальності у Ж. Бодрійяра.
50. Значення споживання в ситуації постмодерну як ідеології та дискурсу у Ж. Бодрійяра.
51. Радикальний постмодернізм Ж. Бодрійяра.
52. Ж. Бодрійяра: соціосфера симулякрів.
53. Критика концепції «соціального» в постмодернізмі.
54. «Зникнення соціального» і симуляція в постмодернізмі Ж. Бодрійяра.
55. Ж. Бодрійяра і його концепція суспільства споживання.
56. Уявлення про постсучасності в концепції З. Баумана.
57. Обґрунтування З. Бауманом соціології постмодерну.
58. Постмодерністська ментальність за З. Бауманом.

59.Предмет соціологічної теорії постмодерну З. Баумана.

60.Основні риси постмодерну за З. Бауманом.

Список літератури

- 1.Аппиньянези Р., Гэррет К. Знакомьтесь: Постмодернизм. СПб.: Академический проект, 2004.
- 2.Американская социологическая мысль: Тексты / под. ред. В. И. Добренкова. Составитель Е. И. Кравченко. М.: Изд-во МГУ, 1994. 496 с.
- 3.Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М.: Прогресс; Универс, 1994. С. 72–130.
- 4.Барт Р. Мифологии / пер., вступ. ст. и коммент. С. Н. Зенкина. М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. 312 с.
- 5.Бауман З. Глобализация: Последствия для человека и общества. М.: Весь мир, 2004.
- 6.Бауман З. Индивидуализированное общество. М.: Логос, 2005.
7. Бауман З. Текущая современность. СПб: Питер, 2008.
8. Бауман З. Спор о постмодернизме // Социологический журнал. 1994. № 4.
9. Балацкий Е. Концепция текучей реальности З. Баумана и ее приложения // Общественные науки и современность. 2011. № 3.
- 10.Бек У. Что такое глобализация? / пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; общая ред. и предисл. А. Филиппова. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
- 11.Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника и Н. Фёдоровой; посл. А. Филиппова. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
12. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. М.: Республика, Культурная революция, 2006.
- 13.Бодрийяр Ж. Система вещей. М.: Рудомино, 1995.
14. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. М.: Добросвет, 2000.
- 15.Бодрийяр Ж. Соблазн. М.: Ad Marginem, 2000.
16. Бурдые П. Различение (фрагменты книги) // Западная экономическая социология: Хрестоматия современной классики. М.: РОССПЭН, 2004.
17. Бурдые П. Социология политики. М.: Socio-Logos, 1993.
18. Бурдые П. Структура, габитус и практика // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Т.1. № 2.
19. Бурдые П. Начала. М.: Socio-Logos, 1994.
20. Бурдые П. Оппозиции социологии // Социологические исследования. 1996. № 1.
21. Бурдые П. Опыт рефлексивной социологии// Теоретическая социология: Антология. М.: Книжный дом «Университет», 2002. Ч. 2.

22. Бурдьё П., Пассрон Ж.-К. Основы теории символического насилия (Фрагменты из книги) // Вопросы образования. 2006. № 2.
23. Бурдьё П. Практический смысл. СПб.: Алетейя, 2001.
24. Гидденс Э. Последствия модернити // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. М.: Academia, 1999.
25. Гидденс Э. Современность и самоидентичность // РЖ. Социология. 1994. серия 11. № 2.
26. Гидденс Э. Устроение общества. М.: Академический проект, 2005.
27. Гидденс Э. Структура, структурация // Контексты современности. Казань: КГУ, 1995.
28. Гидденс Э. Трансформация интимности. СПб: Питер, 2004.
29. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. М.: Весь мир.
30. Девятко И. Ф. Социологические теории деятельности и практической рациональности. М.: Аванти плюс, 2003.
31. Делез Ж. Фуко. М.: Изд-во гуманит. лит., 1998
32. Деррида, Ж. Письмо и различие; пер. с фр. под ред. В. Лапицкого. СПб.: Академический проект, 2000. 430 с.
33. Деррида, Ж. О грамматологии / пер. с фр. и вступ. ст. Н. Автономовой. М.: Ad Marginem, 2000. 512 с.
34. Ильин И. Постмодернизм от истоков до конца столетия. М.: Интрада, 1998.
35. Климов И. Социологическая концепция Энтони Гидденса // Социологический журнал. 2000. № 1–2.
36. Кравченко С. А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения. М.: Экзамен, 2009.
37. Кравченко С. А. Динамика социологического воображения: всемирная культура инновационного мышления. М.: Анкил, 2010.
38. Луман Н. Теория общества // Теория общества. Фундаментальные проблемы. Сб. перев. Под ред. А. Ф. Филиппова. М., 1999. С. 196–235.
39. Луман Никлас. Тавтология и парадокс в самоописания современного общества // СОЦИО-ЛОГОС, Вып. 1. М.: Прогресс, 1991. С. 194–218.
40. Луман Никлас. Понятие риска // THESIS, 1994, вып. 5, С. 135–160.
41. Луман Н. Глобализация мирового сообщества: как следует системно понимать современное общество / Социология на пороге XXI века: Основные направления исследований / под ред. С. И. Григорьева, Ж. Коэнен-Хуттера. 3-е изд. доп. и перераб. М.: РУСАКИ, 1999. 360 с. С. 128–143.
42. Луман Н. "Что происходит" и "что за этим кроется?" две социологии и теория общества // Теоретическая социология. Антология в 2-х т. Том 2. М., 2002.
43. Луман Н. Медиа коммуникации. М., 2005.
44. Луман Н. Эволюция. М., 2005.

45. Монсон П. Современная западная социология: теории, традиции, перспективы. СПб.: Нотабене, 1992.
46. Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму). М.: Наука, 1994.
47. Постмодернизм. Энциклопедия. Минск: Книжный дом, 2004 (2005).
48. Ритцер Дж. Современные социологические теории. 5-е изд., СПб: Питер, 2002.
49. Современная западная социология: хрестоматия. Мн: Тесей, 2008.
50. Социологические теории модерна, радикализованного модерна и постмодерна: Научно-аналитический обзор. М.: ИНИОН РАН, 1996.
51. Фуко М. Археология знания СПб.: Гуманитарная Академия; Университетская книга, 2004.
52. Фуко М. Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы. М.: Ин-т «Открытое общество», Ad Marginem, 1999.
53. Фуко М. Рождение клиники. М.: Смысл, 1998.
54. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. М.: Касталь, 1996.
55. Фуко М. История безумия в классическую эпоху. СПб.: Университетская книга, 1997.
56. Фурс В. Полемика Хабермаса и Фуко и идея критической социальной теории // Логос. 2002. №2.
57. Фурс В.Н. Казус Гидденс : социальная теория меняющегося мира // Фурс В. Контуры современной критической теории. Минск: ЕГУ, 2002.
58. Фурс В. Философия незавершенного модерна Ю. Хабермаса. Минск: ЭКОНОМПРЕСС, 2000.
59. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. СПб: Наука, 2001.
60. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. СПб: Наука, 2000.
61. Хабермас Ю.. Отношения между системой и жизненным миром в условиях позднего капитализма // THESIS. 1993.
62. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. М.: Весь мир, 2003.
63. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Лекции и интервью. М.: Наука, 1992.
64. Шматко Н. Анализ культурного производства Пьера Бурдьё // Социологические исследования. 2003. № 8.
65. Штомпка П. Социология. М., 2005.
66. Штомпка П. Социология социальных изменений / пер, с англ, под ред. В. А. Ядова. М.: Аспект Пресс, 1996.
67. Штомпка П. Теоретическая социология и социологическое воображение // Социологические исследования. 2005. № 10. С. 64–72.
68. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / пер. с итал. В. Резник и А. Погоняйло. СПб.: Симпозиум, 2006. 544 с.